

Биљана С. Тешановић

Универзитет у Крагујевцу – Филолошко-уметнички факултет
biljana.tesanovic@filum.kg.ac.rsЗАБОРАВЉЕНО КЊИЖЕВНО НАСЛЕЂЕ:
ФРАНЦУСКА НАУЧНА ФАНТАСТИКА ОД 1863.
ДО 1950. И ЊЕНА СПЕЦИФИЧНОСТ

Апстракт: Жил Верн је постхумно постао узор америчким ауторима научне фантастике у првој половини 20. века, а својим утицајем на Хјуга Гернсбека допринео је стварању жанра преко Атлантика, што нико не оспорава. Међутим, његово постојање у француској књижевности од издавања Верновог романа Пет недеља у балону (1863) до 1951. године, када је Француска открила амерички СФ и претрпела његов утицај, предмет је честих оспоравања: у најбољем случају била би у питању нека врста прото научне фантастике. Изузетак чини мали број аутора, од којих се значајним сматрају само франко-белгијски писац Ж. А. Рони Старији и Морис Ренар, писац и теоретичар оспораване струје „научног романа” – *merveilleux-scientifique*. Њима се, нешто ређе, придружују Жак Шпиц и Рене Баржавел, последњи аутор поменутог периода. За овај готово заборављени корпус од око 3000 наслова, шире интересовање појавило се тек недавно, када је „Национална истраживачка агенција” финансирала мултидисциплинарни пројекат за проучавање „романа научне антиципације” (2014–2018), који је обухватио око 2100 остварења. У раду преиспитујемо поменуте ставове, показујући сложеност овог књижевног феномена, у циљу да истакнемо специфичност француског доприноса жанру, која не треба да буде разлог да му се порекне припадност научној фантастици у име америчког модела.

Кључне речи: научна фантастика, „роман научне антиципације”, жанр “*merveilleux-scientifique*”, Ж. А. Рони Старији, Морис Ренар.

Abstract: Science fiction was born in Europe and developed across the Atlantic. It is indisputable that Jules Verne contributed to it posthumously, by influencing Hugo Gernsback since the genre was conceived. Nevertheless, its existence in France is often disputed between 1863, when Verne publishes the novel *Five weeks in a Balloon*, and 1951, when France discovers American SF. At best, the “*futuristic novel*” is considered as a form of proto science fiction. Only a few names are mentioned apart from Verne: J. H. Rosny the elder, Maurice Renard, theoretician of the “*merveilleux-scientifique*” genre, more rarely Jacques Spitz and René Barjavel, who links the first and second periods of French SF, “*reborn*” after World War II under the American impetus. And yet, the bibliographic catalog of science fiction by Henri Delmas and Alain Julian reveals an important production between Verne and Barjavel, around 3000 titles. But this corpus has mostly sunk into oblivion, until recently: the NAR (the French National Agency for Research) funded a multidisciplinary project whose aim is to

investigate the “scientific anticipation novel” (2014–2018) – around 2100 titles. We are trying to bring out the development of this protean literary phenomenon, in order to highlight the specificity of French science fiction, that often results in its exclusion from this genre, and to state its right to differ from the American model.

Keywords: *French science fiction, “futuristic novel”, “merveilleux-scientifique” genre, J. H. Rosny the elder, Maurice Renard.*

Француска књижевна традиција научне фантастике¹ вероватно је дужа и богатија од енглеске. Француски аутори попут Сирана де Бержерака (*Месецеве државе и царства*, 1657 и *Сунчеве државе и царства*, 1662)² могу се убројати међу прве претече СФ-а, док Жилу Верну (*Од Земље до Месеца*, 1865) нико не спори да је један од његових родоначелника, који је утицао на развој жанра у Америци. Ипак, међу најстрожим браниоцима „чистоте” жанра, уврежено је мишљење да, сажето речено, бројни покушаји да СФ заживи у Француској нису дали резултате до 1950-их, а по Жаку Садулу (Jacques Sadoul) чак до почетка 1990-их, када је трилогија Пјера Бордажа, *Ратници тишине* (Pierre Bordage, *Les Guerriers du silence*, 1993), најавила прву генерацију успешних младих писаца и признавање СФ-а од критике³. Да ову последњу процену не дугујемо аутору вишетомне историје СФ-а, познатом по значајној улози коју је имао у његовом имплементирању у Француској, не бисмо је ни поменули, она је екстремна, јер француски СФ до средине прошлог века има и своје браниоце међу признатим америчким познаваоцима жанра. Међутим, није усамљена, бар што се тиче предратног периода који је предмет рада, а схематски би се могла резимирати овако: упркос солидном почетку са Верном, који није имао наследника, француски СФ до Другог светског рата броји свега неколико аутора – од којих су значајни једино Ж. А. Рони Старији (J. H. Rosny aîné, 1856–1940), Морис Ренар (Maurice Renard, 1875–1939) и Жак Шпиц (Jacques Spitz, 1896–1963) – када практично замире (често се заборавља незаобилазни Рене Баржавел (René Barjavel, 1911–1985), јер објављује у ратном периоду); затим се полако обнавља после рата, не темељећи се притом на француском, већ на америчком СФ-у, који тада открива. Недостатак објективности честа је последица недовољног интересовања академске критике за СФ, пошто се он „по правилу сврстава у популарну односно тривијалну књижевност и изједначава

¹ У даљем тексту користићемо акроним од енглеског термина *science fiction*, СФ (*SF*), међународно признату жанровску ознаку.

² Cyrano de Bergerac (1619–1655), *Les États et Empires de la Lune, Les États et Empires du Soleil*.

³ Видети: Jacques Sadoul, „Introduction”, in : *Une histoire de la science-fiction, tome V : La science-fiction française (1950–2000)*, Paris, Libro (n° 485), 2001, стр. 5–12.

са шундом односно кичем⁴, нарочито у западним земљама, тако да се процене неретко врше на основу личних афинитета. Извесно је једино да се француски СФ дели на два периода: за почетак првог логично је сматрати 1863. годину, када Верн објављује роман *Пет недеља у балону*, а за почетак другог, 1951. годину, када је Клод Елсан (Claude Elsen) у једном париском часопису (*Gazette des Lettres*) први пут употребио израз „научна фантастика” (фр. *science-fiction*), преведен са енглеског. Нико не спори да у Француској постоји СФ бар почевши од америчке жанровске „инвазије”, која поново ставља у први план скрајнутог Верна и утиче на поступно конституисање друге фазе француског СФ-а: „Верн, кога је Гернсбек рециклирао као америчког аутора и који је касније утицао на писце ’златног доба’, враћен је у Француску у контексту америчке ’инвазије’ на СФ”⁵. Дела која су се током поменуте обнове стопила са америчким моделом, критика данас с правом ставља у други план. Међутим, овај утицај донео је и амерички аршин при процени дотадашњих остварења, која су своју особеност одувек црпала пре свега из канона сопствене књижевне традиције. То је вероватно и један од разлога што је француска баштина занемарена, а циљ овог рада је да подвуче постојање и значај француског СФ-а првог периода.

Француски СФ првог периода, 1863–1950: СФ, фантазија, фантастично и чудесно

Поменули смо да први период француског СФ-а почиње са Жилом Верном, док му је последњи представник и спона између предратног и послератног СФ-а Рене Баржавел, пошто су његови први романи, *Пустош* (*Ravage*, 1943) и *Неопрезни путник* (*Le voyageur imprudent*, 1944), издати за време Другог светског рата. Испод њихових наслова уместо „научна фантастика” стоји „необични роман” (« *roman extraordinaire* ») – очигледно по угледу на Верна, чији је издавач колекцију од преко шездесет романа насловио *Необична путовања* (*Voyages extraordinaires*)⁶. У овим Баржавеловим романима такође је осетан утицај Х. Ц. Велса, па се чини да аутор уједињује две најучљивије струје и затвара круг првог периода, пре великог скока француског СФ-а у непознато – на светску позорницу, почевши од појаве назива жанра фебруара 1951. Баржавел, који је признат и ван жанровске књижевности, тврдио је да у време издавања ових романа није ни знао за амерички СФ, што потврђује да француска књижевност није била под његовим утицајем до

⁴ Бојан Јовић, *Рађање жанра. Почеци српске научно-фантастичне књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006, стр. 11.

⁵ George Slusser, “Why They Kill Jules Verne: SF and Cartesian Culture”, *Science Fiction Studies*, Vol. 32, No. 1, “A Jules Verne Centenary”, Mar., 2005, стр. 61–79, стр. 62. <http://www.jstor.org/stable/4241321>. 18.02.2022.

Сва страна издања, жанровске одреднице или наслове који до сада нису преведени на српски и сл. преводи ауторка рада, Б. Т.

⁶ Код нас је уобичајен и превод „изузетна путовања”, или „изванредна путовања”.

појаве првих превода у послератном периоду. Ако се изузме неуспео покушај Мориса Ренара, СФ у Француској није постојао као засебан жанр до 1950-их, већ је настао и развијао се у оквиру књижевности „главног тока”, што не значи да се не може апостериори прикључити новооткривеном жанру. О амбивалентности ове ситуације сведочи домишљат наслов недавно издате антологије текстова 19. века Монике Лебаји, *Научна фантастика пре СФ-а*⁷, у којој су заступљени и СФ текстови писаца француског канона. Наиме, многи познати књижевници 19. и 20. века, па чак и песници – на пример, Стефан Маларме са песмом у прози „Будући феномен” (“Phénomène futur”, 1871) – повремено су залазили у СФ воде; најпознатији међу њима рођени су у 19. веку и писали у периоду великог ентузијазма за науку, симбол прогреса, у који се верује до Првог светског рата: Алфонс де Ламартин, Виктор Иго, Теофил Готје, Алфонс Доде, Ги де Мопасан, Алфред де Мисе или Андре Мороа – са *Машином за читање мисли (La Machine à lire les pensées, 1937)*.

Ипак, добри познаваоци француског доприноса жанру, попут Американаца Артура Б. Еванса (Arthur B. Evans) или Џорџа Сласера (George Slusser), не поричу припадност СФ жанру предратним остварењима. Крајем 1990-их – када се француски други период СФ-а коначно и недвосмислено афирмише са новом генерацијом СФ аутора – Џ. Сласер пише о првом периоду француског СФ-а: „Са значајним изузетком који представља Верн, великим делом обележен је делима чије су се теме на крају сврстале у СФ, док су њихови аутори књижевне фигуре генерално гледано, а не СФ писци *per se*”⁸. Насупрот томе, поменути француски критичар, Ж. Садул 2001. одваја француски СФ у засебан, V том, чиме га гетоизује у односу на светску позорницу жанра, чији је центар Америка, и то остварења другог француског периода (дакле, од 1950-е), тврдећи да први практично не постоји:

Мора се признати да Жил Верн није имао потомака у нашој земљи током прве половине 20. века; једва да можемо навести пола тучета аутора популарних романа који су њиме били инспирисани [...]. Само један значајан писац, Морис Ренар [...] обележио је овај период. Необична путовања и научна антиципација рођени су са Верном, и чинило се да су нестали са њим.⁹

Чиме се може објаснити да Ж. Садул једном реченицом брише скоро век француског доприноса жанру, коју му поменути амерички критичари не поричу, нити поричу његову припадност СФ-у? Чини се да оспорава његов књижевни квалитет, док истовремено прецењује америчку „палп” продук-

⁷ Monique Lebailly, *La Science Fiction avant la SF : Anthologie de l'imaginaire scientifique français du Romantisme à la Pataphysique*, Paris, Édition de l'instant, 1989.

⁸ George Slusser, « Science Fiction in France: An Introduction », *Science Fiction Studies*, Vol. 16, No. 3, « Science Fiction in France », Nov., 1989, стр. 251–253. стр. 251.

⁹ Jacques Sadoul, « Introduction », in : *Une histoire de la science-fiction, tome V...*, нав. дело, стр. 5.

цију.¹⁰ С друге стране, не помиње се чак ни историјско постојање француског покушаја конституисања засебног СФ жанра (Ренаров жанр « *merveilleux-scientifique* »): нема га у *Историји научне фантастике (1901–1937)* Ж. Садула из 2000. године,¹¹ нити у *Историјском речнику научне фантастике у књижевности* М. Кит Букера¹², а не бележе га ни енциклопедије које смо консултовали.¹³

Како подсећа Адам Робертс (Adam Roberts), неки критичари „заслепљени предрасудама”, међу којима Тревор Харис (Trevor Harris), позивајући се на Жан-Пјер Пикоа (Jean-Pierre Picot), поричу да је Верн икада писао СФ.¹⁴ У својим критикама, аутор СФ-а Семјуел Дилејни (Samuel R. Delany) такође заступа прилично радикалне ставове, тврдећи да СФ треба сматрати аутономном, а не делом мејнстрим књижевности, која га сврстава у жанровску књижевност, што је само други назив за паралитерарно; упркос томе, он се одриче претеча које би таква, паралелна књижевност, тим пре требало да има, јер се по њему СФ рађа са Х. Гернсбеком, а најраније 1910-е:

Нема разлога да се СФ превише шири на период пре 1926. године, када је Хјуго Гернсбек сковао ружан и неспретан израз, „научнофигиција” [*scientifiction*], који је, у рубрикама писама читалаца његових часописа, постао у наредној години или ту негде „научна фантастика” [*science fiction*] и на крају СФ [*SF*].¹⁵

Другим речима, будући да је 1926. година готово крај тзв „златног доба” француског СФ-а (1880–1930), С. Дилејни га оставља по страни, као и два најпознатија писца СФ-а до америчког „златног доба” (1938–1946) – Верна, који је умро 1905, и Велса, који се сматра оцем модерног СФ-а, и који је до Вернове смрти написао своја најважнија дела; може се поставити питање на основу које, прецизне, општеприхваћене дефиниције?

Наиме, опште је место да је СФ до данас остао недовољно дефинисан, упркос многобројним покушајима, концензус постоји само по питању дистанцирања од жанра фантазије. Најчешће се цитира дефиниција Дарка

¹⁰ Видети: Jacques Sadoul, *Une histoire de la science-fiction, tome I : Les premiers maîtres (1901–1937)*, Paris, Librio (n° 345), 2000.

¹¹ Видети: Jacques Sadoul, *Une histoire de la science-fiction, tome I...*, нав. дело.

¹² M. Keith Booker, *Historical Dictionary of Science Fiction in Literature*, Lanham; Boulder; New York; London, Rowan and Littlefield, 2015.

¹³ Видети: Jeff Prucher, *Brave New Words. The Oxford Dictionary of Science Fiction*, New York, Oxford University Press, 2007; Don D’Ammassa, *Encyclopedia of Science Fiction*, New York, Facts on File, Inc., 2005; John Clute, Peter Nicholls *et al.*, *The Encyclopedia of Science Fiction*, New York, St. Martin’s Press, 1993.

¹⁴ Adam Roberts, “Jules Verne and H. G. Wells”, in: Adam Roberts (ed.), *The History of Science Fiction*, London, Palgrave Macmillan, 2006a, стр. 129–155, стр. 129.

¹⁵ Samuel R. Delany, *Silent Interviews. On Language, Race, Sex, Science Fiction, and Some Comics*, Hanover, University Press of New England, Wesleyan University Press, 1994, стр. 26.

Сувина, за кога није обавезно присуство науке, већ „спознаје“¹⁶, које, ни по њему, у фантазији нема: „СФ је дакле књижевни жанр за који су нужни и довољни увјети присутност и међудјеловање зачудности и спознаје, а главна му је формална техника имагинативни оквир алтернативан ауторској емпиријској околини“¹⁷. Резултат оваквог третмана фикције је *новум* (новина, иновација), који СФ-у даје карактер немиметичности: „Новум или спознајна иновација тотализирајућа је појава или однос који одступа од стварносне норме аутора и имплицитног читаоца“; што значи да СФ „захтијева измјену цијелог свијета приче, или барем њезиних пресудно важних аспеката“¹⁸, јер је „зачудност“ сусрет са непознатим, невиђеним – по Виктору Шкловском она искључује препознавање. „СФ је развијени оксиморон, реалистична нереалност.“¹⁹

Ако се француском „научном роману“ (*roman scientifique*) првог периода нешто може замерити, у смислу „жанровске чистоте“, онда то није фантазија (fr. *fantasy*), која подразумева „самокохерentan наратив“ о немогућем свету²⁰, већ фантастично (*fantastique*), непознато и необјашњиво које ствара осећај тескобе или ужаса – пример је „хибридни“ чудесно-научни роман Мориса Ренара *Доктор Лерн (Le Docteur Lerne)*²¹. Међутим, на основу Ренаровог схватања овог жанра, фантастично је пре или касније увек рационално објашњено, коришћењем научних метода, а по Цветану Тодорову оно у том случају престаје да постоји, јер фантастично нестаје заједно са неизвесношћу:

Фантастично заузима време те неизвесности; у тренутку када изаберемо један или други одговор, напуштамо фантастично како бисмо ступили у један од два њему блиска жанра, чудно или чудесно. Фантастично, то је неодлучност што је осећа биће које зна само за законе природе, када се нађе пред наоко натприродним догађајем.²²

¹⁶ Опозиција наука/спознаја зависи од језика, она је мања ако схватимо „знаност“ у смислу ближег њемачкоме *Wissenschaft*, францускоме *science*, или рускоме *наука*, који не обухваћају само природне, већ и културолошке и повијесне знаности, па чак и учење (усп. *Literaturwissenschaft, Sciences humaines*).

Dariko Suvin, *Metamorfoze znanstvene fantastike. O poetici i povijesti jednog književnog žanra*, Zagreb, Profil International, 2010 [1979], стр. 48.

¹⁷ Исто, стр. 41 [истиче Д. С.].

¹⁸ Исто, стр. 112 [истиче Д. С.].

¹⁹ Исто, стр. 21.

²⁰ John Clute, John Grant, *The Encyclopedia of Fantasy*, London, Orbit, 1997, стр. 338.

²¹ Simon Bréan, Anne Besson et Évelyne Jacquelin (dir.), “Poétiques du merveilleux. Fantastique, science-fiction, fantasy en littérature et dans les arts visuels”, *ReS Futurae*, n° 6, 20156, пар. 5.

²² <http://journals.openedition.org/resf/760>. 22.04.2022.

²² Tzvetan Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd, Službeni glasnik, 2010 [1970], стр. 27.

На француском се, по Путанецовом речнику, и за „чудно” и за „чудесно” користи придев « *merveilleux* », па назив « *merveilleux scientifique* » покрива оба случаја; « *merveilleux* » је такође именица мушког рода и значи „чудо”, „чудеса”, а назив жанра који је Ренар дефинисао, « *merveilleux-scientifique* » („чудесно-научно”), цртицом претвара придев из « *merveilleux scientifique* » у именицу (зато термин преводимо другачије). Као један од типова чудесног, Тодоров помиње „инструментално чудесно”, у којем се „појављују мале направе, техничка савршенства неостварљива у описаним временима, али ипак савршено могућна” и приближава га струји *merveilleux scientifique*: „Инструментално чудесно довело нас је веома близу онога што се у Француској у XIX веку звало *научно чудесно*, а што данас зовемо *science-fiction*”.²³ Зар не би било исправније, када је објашњење натприродног научно, како то по дефиницији захтева чудесно-научни роман, да говоримо о научним чудесима? Може ли се у том случају довести у питање чудесно-научни наратив и његова припадност СФ жанру због елемената фантастичног? Како то Тодоров објашњава за готски роман, „фантастични ефекат заиста се јавља, али само током одређеног дела читања”, „[к]ад једном прочитамо књигу схватићемо [...] да фантастичног није било.”²⁴ У Ренаровом *Кривотвореном човеку (L'Homme truqué, 1921)*, рендгенски вид слепог ратног инвалида, који опажа искључиво електричне аспекте света у облику светлости и види другима невидљива бића, објашњен је трансхуманизмом: у очне дупље му је трансплантацијом уграђена нека врста софистицираних електроскопа и повезана са оптичким нервом.

Француска научна фантастика пре СФ-а

Да ли је научна антиципација²⁵ заиста нестала са Верном, како тврди Ж. Садул? Француска Национална агенција за истраживање (Agence nationale de la recherche),²⁶ финансирала је скоро мултидисциплинаран пројекат изучавања „романа научне антиципације”, издатих од 1860. до 1940, у циљу сагледавања научних, идеолошких и естетских питања која постављају: публици је тренутно доступно 600 детаљно анализираних наслова, који се данас мало читају и проучавају, од око 2100 укупно евидентираних.²⁷ Ис-

²³ Исто, стр. 55, 56.

²⁴ Исто, стр. 43.

²⁵ Ж. Садул критикује овај „стари француски термин”, јер се „СФ роман може сместити у наше време, па чак и у прошлост, и немати ничег научног”. У Француској се термин „антиципација” или „научна антиципација” (фр. *anticipation scientifique*) и данас користи, али само за дела која се пројектују у будућност. Jacques Sadoul, *Une histoire de la science-fiction, tome I...*, нав. дело, стр. 5.

²⁶ ANR ANTICIPATION. Romans d'anticipation scientifique au tournant du XIXe siècle (1860–1940) – Programme ANR. <https://anranticip.hypotheses.org/presentation>. 14.04.2022.

²⁷ На сајту свог пројекта, Национална агенција за истраживање даје краћи избор (око десет наслова) француског СФ-а првог периода, од 1863. до 1939, следећи хронолошки редослед објављивања. Мада непозната широј публици, најбоља од ових дела се и даље објављују, многа

траживање обухвата све струје француског СФ-а до Другог светског рата, чија је продукција чак много обимнија: на основу библиографског каталога научне фантастике А. Делмаса и А. Жилијана, између Верновог првог романа из 1863. и 1951, када Француска добија подстрек „златне” ере Џона В. Кембела млађег (John W. Campbell Jr.), објављено је око 3000 француских СФ наслова.²⁸ Проблем, дакле, није у недостатку дела, већ у наднационалној дефиницији СФ-а и непризнавању националних специфичности. Такав приступ не води рачуна о вредностима које деле француски аутори и њихова публика, много ближим меком СФ-у (*soft SF*), у чијем средишту је човек.

Разлоге за незавидан статус француског предратног СФ-а треба тражити у низу фактора. Док се амерички СФ до 1950-их интензивно развијао двадесет година у специјализованим „палп” издањима, под окриљем обавештене критике, са општеприхваћеном генеричком етикетом и јасним уредничким смерницама, корпус француских дела, за период од преко осамдесет година, развијао се готово самостално, у оквиру књижевности „општег тока” и неспецијализованих издања, а тим га је теже утврдити што су „1880-е и почетак века обележени спектакуларним развојем дневне штампе, која је доживела невиђен тираж, праћен експлозијом броја и дистрибуције збирки популарне литературе”²⁹.

Иза неколико фигура које вреднује књижевна историја [...] оцртава се заправо комплексност жанра који се не може свести на једну дефиницију. Он се гради на вишеструке и контрадикторне начине, у пресеку низа динамика. Супротстављање назива жанра, било да се такмиче у истом периоду или дијахро-

су доступна само у електронској форми, а нека су преведена, рецимо, Didier de Chousy, *Ignis*, Paris, Hachette, 2012; Didier de Chousy, *Ignis, The Central Fire*, Tarzana, Black Coat Press, 2009. Међу писцима које нисмо поменули у раду су: Achille Eyraud, *Le Voyage à Vénus* (1865), Tony Moilin, *Paris en l'an 2000* (1869), Didier de Chousy, *Ignis* (1883), Georges Le Faure, *Les Robinsons lunaires* (1891), André Laurie, *Atlantis* (1895), Gabriel Tarde, “Fragment d'histoire future” (1896), Han Ryner, *L'Homme-fourmi* (1901), John-Antoine Nau, *Force ennemie* (1903, Prix Goncourt), Arnould Galopin, *Le Docteur Oméga. Aventures fantastiques de trois Français dans la planète Mars* (1906), Maurice Champagne, *Les Reclus de la mer* (1907), Alfred Franklin, *Les Ruines de Paris* (1908), Guy de Téraumont, *Le Miracle du professeur Wolmar* (1910), Émile Henriot, *Paris en l'An 3000* (1910), Octave Béliard, “La Découverte de Paris” (1911), Théo Varlet et Octave Joncquel, *Les Titans du ciel* (1921), Henri Allorge, *Le Grand Cataclysme* (1922), Noëlle Roger, *Le Nouveau Déluge* (1922), Noëlle Roger, *Le Nouvel Adam* (1924), Serge Simon Held, *La mort du fer* (1931), René-Marcel De Nizerolles, *Les aventuriers du ciel* (1935–1937), Denis Parazols, *Rêve à Vénus* (1935), Régis Messac, *La Cité des asphyxiés* (1937), René Daumal, *La Grande Beuverie* (1939). ANR ANTICIPATION, “Une brève sélection de récits d'anticipation, classés par ordre chronologique de parution”. <https://anranticip.hypotheses.org/bibliographie/oeuvres/>. 14.04.2022.

²⁸ Видети: Henri Delmas, Alain Julian, *Le rayon SF*, Toulouse, Milan, 1985.

²⁹ Claire Barel-Moisane, Jean-François Chassay (éds), *Le roman des possibles. L'anticipation dans l'espace médiatique francophone (1860–1940)*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2019, стр. 9.

но следе један други, показује разноврсност заједничких карактеристика које омогућавају дефинисање специфичних тенденција.³⁰

Ове тврдње доказује мноштво термина: уопштених и слабо одређених, као „научни роман” (*roman scientifique*), „научна имагинација” (*imagination scientifique*) и „научна антиципација” (*anticipation scientifique*), или „научно чудесно” (*merveilleux scientifique*) неовисно од Мориса Ренара, али и прецизнијих, као „необична путовања” (*voyages extraordinaires*) везана за Верна и његову традицију, или за Ренарове покушаје дефинисања и конституисања жанра, који се понекад сасвим сврставају у велсовску традицију³¹ – „чудесно-научно” (*merveilleux-scientifique*), „паранаучно” (*parascientifique*), „хипотетички роман” (*roman d’hypothèse*). Ниједан од њих није преовладао у време када је поменута књижевност стварана, а контекст ставља истраживаче пред многе недоумице: „Један од изазова које поставља француска књижевност научне имагинације лежи у немогућности да се терминологија, било да је свеобухватна или делимична, поклопи са мало теоретизованом праксом”.³² Осим постојања различитих струја, има и мешавина са другим генеричким моделима; сам Ренар их на крају користи да би могао живети од писања, нпр., *Кривотворени човек* је и полицијски роман.

Мора се ипак признати да време ради за француски СФ првог периода и његово признавање у националним и међународним оквирима. *Енциклопедија научне фантастике* Џона Клата и Питера Николса из 1993,³³ која је исте године доживела два издања, без резерве пише о „француском СФ-у”: „Период у распону од 1880-их до 1930-их, који је у великој мери претходно америчком процвату из 1920-их, био је истинско златно доба француског СФ-а: могли бисмо га назвати ером палпа у Француској.”³⁴ Поменућемо само неколико имена и наслова објављених у важним часописима, међу којима су данас најцењенији писци француског СФ-а, али и они које треба поново открити: у часопису *La science illustrée* (који је излазио од 1875. до 1905): Луј Буснар – *Тајне господина Синтезе, Десет хиљада година у блоку леда* (1889), Албер Робида – *Електрични живот: двадесети век* (1891–1892), Камј Фламарион – *Смак света* (1893–1894); у часопису *Le Journal des Voyages* (1877–1949): Вилфрид де Фонвијел – „На површини Марса” (1901), Пол д’Ивоа – *Стаклени аутомобил* (1907–1908), Морис Шампањ – *Душа доктора Кунса* (1912); у часопису *L’Intransigeant* (1880–1948): Морис Ренар – *Руке Орлака* (1920), *Господар светлости* (1933), Леон Грок – *Ловац химера*

³⁰ Claire Barel-Moisane, Jean-François Chassay, *нав. дело*, стр. 8.

³¹ Видети: *исто*, стр. 196.

³² Simon Bréan, « Fuir l’exotisme : l’aventure nostalgique’ du merveilleux-scientifique français », *Nineteenth-Century French Studies*, Volume 43, Spring-Summer, Numbers 3–4, 2015a, стр. 194–208, стр. 195.

³³ John Clute, Peter Nicholls *et al.*, *The Encyclopedia of Science Fiction*, *нав. дело*.

³⁴ *Исто*, стр. 445.

(1923), *Побуна камења* (1929); у часопису *Lectures pour tous* (1898–1917): Морис Ренар – „Слушање таме” (1921), Раул Биго – „Гвожђе које умире” (1918), Жан де Киријел – *Крадљивци мозга* (1920), Ноел Роже – *Невидљиви домаћин* (1926), Албер Баји – *Етер-Алфа* (1929), Роже-Франсис Дидло – „Човек са мајским очима” (1934); у часопису *Je sais tout* (1905–1939): Жил Перен – *Халуцинације господина Форба* (1908), Ж. Х. Рони Старији, *Тајанствена сила* (1913), Морис Леблан – *Три ока* (1919), Жилијет Брино-Риби, *Онај који је потиснуо смрт* (1920), Морис Ренар, „Слика у дубини очију” (1920), „Жаба” (1922), Ернест-Морис Ломан, *Знаци на небу* (1923); у часопису *Sciences et Voyages* (1919–1944): Жозе Мозели – „Зрак Фи” (1921), „Челични конопац” (1921), Пјер Декло – *Господар света* (1921), Ж. Х. Рони Старији, *Смрт Земље* (1930).³⁵ У штампи нису излазили само необјављивани рукописи романа – попут *Хорде чудовишта* Анре Дарблена (Henri Darblin, *La horde des monstres*), који су читаоци могли открити од 1. новембра до 13. децембра 1928. у часопису *Sciences et Voyages*, или *С ону страну универзума* Раула Бремона (Raoul Brémond, *Par-delà l'univers*), научни роман који је у истом часопису излазио у наставцима од 5. марта до 28. маја 1931 – неретко су већ били издати. Жозе Мозели (José Moselli) је изузетак у односу на наведене ауторе, јер је скоро тридесет година објављивао искључиво у часописима издавачке куће Frères Offenstadt (*L'Épatant*, *L'Intrépide*, *Le Petit Illustré*, *Sciences et Voyages*), све до смрти 1940-е, укупно око 100 романа.

На Верну, као ни на Баржавелу, нећемо се задржавати због ограничене дужине рада, свакако су у питању класици, док су наши предмети мање познати и заборављени. Када је реч о француском златним добу, француска и англосаксонска критика најзанчајнијим сматрају франко-белгијског писца Ж. Х. Ронија Старијег, једним од родоначелника романа антиципације, поред Верна, с тим што је тридесетак година млађи. Генерацијски јаз може

³⁵ *La science illustrée* : Louis Boussonard – *Les secrets de monsieur Synthèse, Dix mille ans dans un bloc de glace*, Albert Robida – *La vie électrique : le vingtième siècle*, Camille Flammarion – *La fin du monde* ; *Le Journal des Voyages* : Wilfrid de Fonvielle – “À la surface de Mars”, Paul d’Ivoi – *L’automobile de verre*, Maurice Champagne – *L’âme du docteur Kips* ; *L’Intransigeant* : Maurice Renard – *Les mains d’Orlac*, *Le maître de la lumière*, Léon Groc – *Le chasseur de chimères*, *La révolte des pierres* ; *Lectures pour tous* : Maurice Renard – “Aux écoutes des ténèbres”, Raoul Bigot – “Le fer qui meurt”, Jean de Quirielle – *Les voleurs de cerveaux*, Noëlle Roger – *L’hôte invisible*, Albert Bailly – *L’Ether-Alpha*, Roger-Francis Didelot – “L’homme aux yeux de chat” ; *Je sais tout* : Jules Perrin – *L’hallucination de monsieur Forbe*, J.-H. Rosny aîné – *La force mystérieuse*, Maurice Leblanc – *Les trois yeux*, Juliette Bruno-Ruby – *Celui qui supprima la mort*, Maurice Renard – “L’image au fond des yeux”, “La grenouille”, Ernest-Maurice Laumann – *Des signes dans le ciel* ; *Sciences et Voyages* : José Moselli, “Le rayon Phi”, “La corde d’acier”, Pierre Desclaux, *Le maître du monde*, J.-H. Rosny aîné, *La mort de la terre*.

Извор за ову листу је селективна библиографија Националне библиотеке Француске, објављена поводом изложбе посвећене чудесно-научној књижевности, коју смо кориговали, јер не разликује романе од приповетки. “Exposition ‘Le merveilleux-scientifique une science-fiction à la française’” (du 23 avril au 25 août 2019), “Bibliographie sélective”, avril 2019.

https://www.bnf.fr/sites/default/files/2019-04/biblio_merveilleux_scientifique.pdf. 7.04.2022.

се установити и поређењем његових „необичних путовања” са Верновим пустоловинама у непознатим пределима и до тада невиђеним условима: Рони Старији својом првом објављеном причом, *Kcuneuzu (Les Xipéhuз, 1887)*³⁶, врло оригиналном идејом о сусрету са интелигенцијом минералног порекла, несводивом на људске категорије мишљења, уводи модеран приступ мотивима ванземаљаца и „првог контакта” – који остаје његов оригиналан допринос СФ-у. У *Смрти Земље*, Рони Старији предвиђа изумирање човека због недостатка воде и могућност да буде замењен непознатом расом; у *Морепловцима бескраја (Les Navigateurs de l’infini, 1925)*, тројица астронаута са Земље сусрећу се са различитим обликом живота на Марсу; у *Тајанственој сили*, мистериозна сила уништава део светлосног спектра, што изазива ледену хладноћу, а људи одбацују цивилизацију и постају као звери. Овај роман Ронија Старијег налази се на листи дела научне антиципације француске Националне агенција за истраживање, док му је 1914. Морис Ренар посветио приказ „Научно чудесно и *Тајанствена сила* Ж. А. Ронија Старијег”³⁷, сврставајући га у ауторе струје научно чудесног, коју је он, у својству њеног теоретичара, на неки начин присвојио неколико година раније.

Поред Ж. А. Ронија Старијег, бројни други француски аутори задужили су жанр СФ-а, мада се на њега, по правилу, нису ограничили. Од краја 19-ог до средине 20-ог века, међу читаним писцима и делима су: астроном Камил Фламарион (Camille Flammarion, *La Fin du monde, 1893–1894*), познати популаризатор науке, који је написао бројна дела из астрономије и парапсихологије; илустратор и визионар Албер Робиде (Albert Robida, *L’Horloge des siècles, 1901–1902*), који у овом роману користи ретко коришћен мотив враћања времена уназад и предвиђа мрачну будућност човека у трци за временом и прогресом; новинар и драматичар Пол д’Ивоа (Paul d’Ivoi, *Le Corsaire Triplex, 1898*), који у овом авантуристичком роману, из серије од двадесет и једног „Ексцентричног путовања”, третира мотив осветника обдареног убиквитетом; глобтротер и лекар Луј Буснар (Louis Boussenard, *Les gratteurs de ciel, 1908*), који је најцењенији у Русији; Гистав Ле Руж (Gustave Le Rouge, *Le prisonnier de la planète Mars (1908)*, који најављује америчку научну фантазију (*science fantasy*) 1920-их, што се може рећи и за роман из исте године, сличне садржине, Жана де Ла Ира (Jean de La Hire, *La Roue fulgurante, 1908*); Рене Тевенен (René Thévenin, *Les chasseurs d’hommes, 1929–1930*), који глечерима окружује последње људске градове и

³⁶ У својој одличној *Енциклопедији научне фантастике*, З. Живковић понекад транскрибује имена и наслове код нас мање познатих француских аутора са енглеског: „Rosni / ‘Ksipéhuз””; име аутора је Рони, а превод наслова *Les Xipéhuз* са француског је *Kcuneuzu*.

Zoran Živković, *Enciklopedija naučne fantastike*, Smederevo, Heliks, 2010, стр. 393.

³⁷ Maurice Renard, “Le Merveilleux scientifique [sic] et *La Force mystérieuse* de J.-H. Rosny aîné” [*La Vie*, 3e année, n° 16, 15 juin 1914, p. 544–548], *ReS Futuræ*, n° 11, 2018a.

’https://journals.openedition.org/resf/1215’. 7.04.2022.

открива невероватну истину на другом крају света; аутори двотомне епопеје о нападу Марса на Земљу, Тео Варле и Октав Жонкел (Théo Varlet, Octave Joncquel, *Les Titans du ciel*, 1921; *L'agonie de la Terre*, 1922), који сведоче о сумњи у солидност цивилизације после Првог светског рата; Режи Месак (Régis Messac, *Quinzinzinili*, 1934), који такође описује постапокалиптични свет после нестанка већег дела човечанства; најзад, Жак Шпиц (*La guerre des mouches*, 1938), кога интересују сродни сижери – пуцање планете на пола, или губљење превласти над њом после мутације мува.

Морис Ренар и жанр *merveilleux scientifique*

Међутим, када је у питању 20. век, уз Ж. А. Ронија Старијег, најстрожи данашњи критичари француског СФ романа првог периода, чак и Ж. Садул, издвајају само једног значајног писца, Мориса Ренара, двадесет година млађег. Он је свакако незаобилазан због свог историјског значаја. Наиме, Ренар је теоретичар струје „научно чудесно“ (*“merveilleux scientifique”*), која већ постоји када удара њене темеље и прозива је жанром, равно двадесет година пре него што Хјуго Гернсбек то чини за амерички СФ. Заснивајући поетику новоствореног жанра почевши од првог манифеста 1909. године, „О чудесно-научном роману и његовом деловању на поимање прогреса“³⁸, Ренар покушава да га институционализује и легитимизује: „Чудесно-научни роман је фикција заснована на софизму; циљ јој је да доведе читаоца до сагледавања универзума ближег истини; средство јој је примена научних метода за разумевање непознатог и неизвесног“³⁹. У току две деценије, посветио му је неколико чланака и постао најзначајнији теоретичар научног романа почетком 20. века, мада његов манифест „није застава постављена на нетакнутој територији: он одговара интересовању многих критичара за нови жанр романа“ крајем 19. века, а посебно после Вернове смрти 1905,⁴⁰ када „поређење између Велса и Верна, свеprisутно у критичким текстовима тих година, подстиче на истанчанију анализу односа између имагинарног и науке“.⁴¹ Осим тога, с обзиром на важност француске традиције фантастичне књижевности, која сеже до предромантичког периода 18.

³⁸ Maurice Renard, “Du roman merveilleux-scientifique et de son action sur l’intelligence du progrès” [Le Spectateur, t. I, n° 6, octobre 1909, p. 245–261], *ReS Futuræ*, n° 11, 2018b.

³⁹ <https://journals.openedition.org/resf/1201>. 7.04.2022.

³⁹ Исто, параграф (у даљем тексту скраћено: пар.) 34.

⁴⁰ За подробнију анализу критичког дискурса тог периода видети: Émilie Pézard, “Le genre de Jules Verne ou de Wells ? Le récit d’anticipation défini d’après ses modèles (1863–1935)”, in : Matthieu Letourmeux, Valérie Stiénon (dir.), “L’anticipation dans les discours médiatiques et sociaux”, *CoNTEXTES*, n° 19, 2018.

⁴¹ <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01921779/document>.

⁴¹ Émilie Pézard, “Défense et illustration d’un genre. Le merveilleux scientifique défini par Maurice Renard (1909–1928)”, *ReS Futuræ*, n° 11, 2018a, par. 2.

⁴¹ <https://doi.org/10.4000/resf.1383>. 02.05.2022.

века – поменимо само најпознатије наслове: Казотова *Заљубљеног ђавола* (1772), Нодијеовог *Јована Збогара* (1818), Балзакову *Шагринску кожу* (1831), Готјеову „Заљубљену покојницу” (1836) – многи аутори су већ спајали науку са фантастичним. Тако Мопасанова приповетка „Орла” (1886), која се сматра ремек-делом фантастичне књижевности, заслужује своје место и у књижевности научне имагинације, прецизније, у научно чудесној струји, јер Мопасан на халуцинације и удвостручавање личности гледа из медицинског угла. Он је један од оних који схватају да је изузетан напредак науке – и све важнији научни и технолошки изуми, нарочито бројни крајем 19. века – довео до лаганог губљења вере у натприродно, које је започело управо у периоду када Верн објављује своје прве романе, при чему је наука постала нови извор чудесног. У студији изdatoј крајем 19. века, *Данашњи романописци (Romanciers d'aujourd'hui, 1890)*, Шарл Ле Гофик (Charles Le Goffic) посвећује једва три стране научном роману, из којих се види да је Жил Верн и даље водећи писац, јер је „први у Француској знао да искористи научно чудесно, и то је управо било пресудно за његов огроман успех”⁴². Почетком 20. века, Ренар не дели мишљење Ш. Ле Гофика и одбија Вернов модел, замерајући му управо да није написао нити једну линију која се може приписати чудесно-научном⁴³. За Ренара је Е. А. По родоначелник чудесно-научног жанра, којег потом популаризује Х. Г. Велс: „Едгар По, са само две приче, ’Истина о случају г. Валдемара’ и ’Сећања г. Огиста Бедлоа’,^[44] основао је чисти чудесно-научни роман”⁴⁵. По узору на Поову причу о случају г. Валдемара (1845), у којој псеудо-научна објашњења бришу све необично (у овом случају, наступање смрти у стању хипнозе наводно може спречити пропадање леша), Ренар сматра да је чудесно-научно логичан „производ епохе у којој преовлађује наука, а да ипак није угасила нашу вечну потребу за фантазијом [sic]”⁴⁶. По његовом мишљењу, „то је заиста нови жанр који је управо процветао”, а од других дела која му припадају, наводи Велсово *Острво доктора Мораа* (1896), СФ са примесима фантастичног, о хирургу који генетским модификацијама претвара животиње у људе; још један Ренаров пример овог жанра је амалгам СФ-а и хорора, *Доктор Цекил и мистер Хајд* (1886) Роберта Луиса Стивенсона, као и *Будућа Ева* Вилије

⁴² Charles Le Goffic, *Romanciers d'aujourd'hui*, Paris, Léon Vanier, 1890, стр. 341.

Што се тиче тврдње Ж. Садула да Верн није имао следбеника, имао је чак и подражаваоце: „После њега, цитирају г. де Ламота, који га, уосталом, најчешће копира”. У питању је Александар де Ламот (Alexandre de Lamothe), који је написао скоро четрдесет романа, од којих *Тајне Океана (Les Secrets de l’Océan, 1879)*, *Флора међу патуљцима (Flora chez les nains, 1883)*, и друге. *Исто*, стр. 341.

⁴³ Maurice Renard, “Du roman merveilleux-scientifique...”, *нав. дело*, пар. 13.

⁴⁴ Ренар наводи наслове Бодлеровог превода Поових прича, “La Vérité sur le cas de M. Valdemar” и “Souvenirs de M. Auguste Bedloe”, оригинални наслови су: “The Facts in the Case of M. Valdemar”, “A Tale of the Ragged Mountains”.

⁴⁵ Maurice Renard, “Du roman merveilleux-scientifique...”, *нав. дело*, пар. 5.

⁴⁶ *Исто*, пар. 2.

де л'Ил-Адама (Villiers de l'Isle-Adam, *L'Ève future*, 1886),⁴⁷ прича између фантастике и СФ-а, о стварању савршеног гиноида, у којој се први пут у књижевности користи термин „андرويد”.

Ренар је и сам важан СФ аутор, инспирисан Е. А. Поом и Х. Г. Велсом, с тим што сматра да само пет његових романа и неколико прича припадају чудесно-научном, будући да оно обухвата једино наративе у којима „наука досеже до чудесног или је чудесно размотрено из угла науке”⁴⁸, што значи да њихов предмет није познато или извесно, већ непознато или неизвесно, којем се приступа научним методама. У упуштању у непознато је, по Ренару, разлика између Верна и Велса: „Реч је, на пример, о томе да се конципира временплов, а не да се прихвати како је фиктивни лик направио подморницу, баш у тренутку када су прави инжењери на трагу овог открића”⁴⁹. Верна искључују и други критичари, јер је „његово чудесно данас [1915] готово остварено напретком науке”⁵⁰. За разлику од већине њих, Ренар чудесно-научно не сматра додатном вредношћу наратива, он одређује „читавау поетику романа и тиме детерминише нови жанр”⁵¹. Он такође не дели Вернов, Гернсбеков или Кембелов ентузијазам према науци, која је по његовом мишљењу „велики чудоубица”, јер „[н]ема чуда осим у мистерији, у неразјашњеном”⁵², док је улога науке да објашњава и систематизује стечена знања о човеку и свету. Софизам спасава чудесно, наука је разоружана (вољно) погрешном преми-сом, за разлику од екстраполација реалних научних постигнућа верновске фикције. Притом, чудесно-научно није „декор”, а „оригинални став Мориса Ренара [...] у супротности је са понављајућим критичким дискурсом који чини научно чудесно само средством у служби друге сврхе”⁵³. У оквиру овог жанра, аутори треба да прошире видике читаоца, дајући им увид у бескрајне могућности света и у тајне које скрива, али он није синоним за антиципацију, „вредност чудесног је у максималном јазу који успоставља са свакодневном стварношћу”⁵⁴, те није потребно да се њихове хипотезе покажу тачним у будућности, једино фикција мора деловати вероватно. Напротив, чудесно-научно треба да одшкрине врата и оних реалности које никада неће доћи, оних немогућности које наука никад неће учинити могућим – у питању је ширење свести, а не верновска популаризација науке. Приметимо да је

⁴⁷ Исто, пар. 2, 5.

⁴⁸ Исто, пар. 7.

⁴⁹ Исто, пар. 13.

⁵⁰ Matthey Hubert, *Essai sur le merveilleux dans la littérature française depuis 1800*, Paris, Payot, 1915, p. 157, према Emilie Pézard, “Défense et illustration d'un genre...”, *нав. дело*, пар.10.

⁵¹ Emilie Pézard, “Défense et illustration d'un genre...”, *нав. дело*, пар. 12.

⁵² Maurice Renard, “Du roman merveilleux-scientifique...”, *нав. дело*, пар. 14.

⁵³ Emilie Pézard, “Défense et illustration d'un genre...”, *нав. дело*, пар.12.

⁵⁴ Emilie Pézard, “L'ombre de la merveille. Le merveilleux scientifique au second degré de Maurice Renard”, *ReS Futurae*, n° 11, 20186, пар. 3.

⁵⁵ <https://journals.openedition.org/resf/1312>. 17.03.2022.

„наука” у СФ-у ипак само део фикције, јер је мање или више смела екстраполација научних постигнућа дате епохе нужно проспективна, док скок у непознато на којем Ренар инсистира повезује чудесно-научно са најбољим СФ остварењима, која су плод неспутане маште на пољу немогућег. Ренар даје пример Велсовог времеплова, изума – који до данас није патентиран – заснованог на пермутацији одлика простора и времена:⁵⁵ „кроз време се може путовати”. Мада није остао без присталица, чудесно-научни жанр није прихватила већина критичара, а није ни публика. Сама еволуција Ренарове критичке мисли, као и покушај да га учини прихватљивијим, доводе до две промене назива: „паранаучно” и „хипотетички роман”, али је на крају и сам, принуђен да живи од писања, морао крајем 1920-их да одустане од „жанровске чистоте” коју је заступао.

Ренарово ремек-дело чудесно-научног жанра је *Плава опасност* (*Le Pêril bleu*, 1912), благо патинирана сликовитим и прецизним језиком популарних писаца с почетка 20. века, који његовом стилу даје посебан шарм, прожет дозираним хумором и растућом зебњом због низа обрта и све дубље мистерије која оставља без одговора становнике једне француске пограничне области: где нестају људи, животиње и предмети, који се једноставно дематеријализују, по тврђењу очевидаца? Сујеверје је овде испреплетано са науком: док становништво верује да нестале отимају духови локалног фолклора, испостваља се да су за то одговорни невидљиви, пауколики „ванземаљци”, Сарвани (Sarvants), настањени у паралелној димензији земљине атмосфере. Они врше експерименте над људима, сличне оним који људи врше над животињама (Ренар осуђује вивисекцију), али доказују моралну супериорност и „хуманост” своје цивилизације емпатијом за коју су способни: они великодушно одустају од даљих истраживања када схвате да наносе бол и патњу интелигентним бићима. Неантропоморфни третман фабуле романа одступа од потоњег коришћења мотива „отмице ванземаљаца” у америчкој СФ књижевности, у којој отети „бивају подвргнути физички понижавајућем и понекад болном третману од стране ванземаљаца који изгледају цинично равнодушни према њиховој патњи”⁵⁶. Тумачење оваквог гледања на бића са других планета „открива савремени амерички мит”, пошто, „као што је неколико критичара приметило”, овај наратив „препричава причу о афричкој трговини робљем премештајући је у савремени СФ контекст”.⁵⁷ Ванземаљци, најчешће тамније коже (зелене, сиве, итд.), обично отимају белце средње класе у тридесетим, одводе их из домова, везују и укрцавају на свемирски брод, а после експеримената на њима, приморавају их да забораве или потисну сећања на ово непријатно искуство; оваква обрада мотива отмице ванземаљаца у америчкој СФ књижевности, може се сматрати оним „што

⁵⁵ Maurice Renard, “Du roman merveilleux-scientifique...”, *нав. дело*, пар. 13.

⁵⁶ Adam Roberts, *Science Fiction*, London; New York, Routledge, 2006, стр. 106.

⁵⁷ *Исто*, стр. 105–106.

фројдовци називају 'враћањем потиснутог', иако на нивоу друштва", које се колективно ограђује, „гурањем у политичко несвесно", од немилых сећања на бруталан период робовласништва, које се не уклапа у вредности демократског друштва: „У случају отмице ванземаљаца, мејнстрим Америка машта о научно-фикционализованој верзији ропства из 18. и 19. века и умеће се у улогу жртве. То је у уској спрези са расом".⁵⁸ Коришћење мотива отмице ванземаљаца указује на потребу да се узме у обзир национална специфичност СФ остварења, док, насупротив томе, постоји прећутан консензус о наднационалном дефинисању и вредновању жанра, које диктира амерички модел.

Закључак

Са око 18000 идентификованих наслова, не рачунајући безбројне кратке приче, СФ представља свет за себе, паралелни свет књижевности, који је и даље предмет остракизма: чак и данас се за његова најбоља остварења, која се не могу заобићи, радо заборавља припадност овом жанру. Предрасуде које су извор полемика и одбацивања, не погађају га само „споља", већ и „изнутра", што се види на примеру француског СФ-а до средине 20. века: то није једини пример, постојање британског „новог таласа" (*New Wave*) 1960-их и 1970-их такође се понекад доводи у питање, мада је имао велики утицај – између осталог, на француски СФ друге половине 20. века. Ипак, однедавно се пробудила свест о важности ове занемарене баштине и жеља да се она очува; поред процене природе и вредности књижевних дела од 1860. до 1940. године, поменути пројекат изучавања „романа научне антиципације" француске Националне агенције за истраживање има управо овај мотив. Од 2017. овом подухвату очувања баштине и преиспитивању преминације америчког СФ-а прикључила се и Национална библиотека Француске „Франсоа Митеран", која је 2019. (од 23. априла до 25. августа) „овом мало познатом делу француске књижевности с почетка 20. века" посветила „јединствену" бесплатну изложбу „Чудесно-научно: научна фантастика на француски начин" ("Le merveilleux-scientifique : une science-fiction à la française"), обећавши будућим посетиоцима да ће их разгалити „путовање кроз време уз ове ауторе 'ловце на химере' и 'писаре чудâ', које открива богатство француске научне имагинације, чак и пре појаве америчке научне фантастике почетком 1930-их"⁵⁹. Задатак француских истраживача заиста није лак, видели смо да остаје много отворених питања, на које треба дати дефинитивне одговоре. Ко одлучује шта припада СФ-у и ко има последњу реч? Да ли његова трајно некомплетна дефиниција треба да буде универзална, дефинитивна и нормативна, или се може прилагођавати конкретним националним струјама и еволуирати? Да ли жанровска одредница мора бити

⁵⁸ Исто, стр. 106.

⁵⁹ Olivier Jacquot, "Exposition : le merveilleux-scientifique une science-fiction à la française", BnF, *Hypotheses*, 11 janvier 2019. <https://bnf.hypotheses.org/7578>. 25.04.2022.

универзална, „СФ”, знајући да са њом треба прихватити и амерички модел и аршин, или је реалније да националне књижевности користе одреднице које више одговарају њиховом корпусу, а да притом не буду скрајнуте? У периоду од 1863. до 1950. француска варијанта СФ-а дала је између 2100 и 3000 наслова, она своју специфичност и свој европски печат дугују пре свега јакој књижевној традицији, као и чињеници да се развијала неовисно од америчког утицаја, што транскултурална перспектива може само подвући. Најбоља остварења треба извући из заборава и створити плодан терен за компаратистичке студије: очување књижевне, и сваке друге баштине, цивилизацијски је задатак.

ЛИТЕРАТУРА

Barel-Moisane, Claire ; Chassay, Jean-François (éds), *Le roman des possibles. L'anticipation dans l'espace médiatique francophone (1860–1940)*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 2019.

Booker, Keith M., *Historical Dictionary of Science Fiction in Literature*, Lanham; Boulder; New York; London, Rowan and Littlefield, 2015.

Bréan, Simon, “Fuir l'exotisme : l'’aventure nostalgique’ du merveilleux-scientifique français”, *Nineteenth-Century French Studies*, Volume 43, Spring-Summer, Numbers 3–4, 2015a, стр. 194–208.

Bréan, Simon; Anne Besson et Évelyne Jacquelin (dir.), “Poétiques du merveilleux. Fantastique, science-fiction, fantasy en littérature et dans les arts visuels”, *ReS Futurae*, n° 6, 2015b.

<http://journals.openedition.org/resf/760>. 22.04.2022.

D'Amassa, Don, *Encyclopedia of Science Fiction*, New York, Facts on File, Inc., 2005.

Delany, Samuel R., *Silent Interviews. On Language, Race, Sex, Science Fiction, and Some Comics*, Hanover, University Press of New England, Wesleyan University Press, 1994.

Delmas, Henri; Julian, Alain, *Le rayon SF*, Toulouse, Milan, 1985.

Živković, Zoran, *Enciklopedija naučne fantastike*, Smederevo, Heliks, 2010.

Jeff Prucher, *Brave New Words. The Oxford Dictionary of Science Fiction*, New York, Oxford University Press, 2007.

Јовић, Бојан, *Рађање жанра. Почети српске научно-фантастичне књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006.

Lebailly, Monique, *La Science Fiction avant la SF : Anthologie de l'imaginaire scientifique français du Romantisme à la Pataphysique*, Paris, Édition de l'instant, 1989.

Le Goffic, Charles, *Romanciers d'aujourd'hui*, Paris, Léon Vanier, 1890.

Pézard, Emilie, “Défense et illustration d’un genre. Le merveilleux scientifique défini par Maurice Renard (1909–1928)”, *ReS Futurae*, n° 11, 2018a. ’<https://doi.org/10.4000/resf.1383>’. 17.03.2022.

Pézard, Emilie, “L’ombre de la merveille. Le merveilleux scientifique au second degré de Maurice Renard”, *ReS Futurae*, n° 11, 2018b. ’<https://journals.openedition.org/resf/1312>’. 17.03.2022.

Renard, Maurice, “Le Merveilleux scientifique [sic] et *La Force mystérieuse* de J.-H. Rosny aîné” [*La Vie*, 3e année, n° 16, 15 juin 1914, p. 544–548], *ReS Futurae*, n° 11, 2018a. ’<https://journals.openedition.org/resf/1215>’. 7.04.2022.

Renard, Maurice, “Du roman merveilleux-scientifique et de son action sur l’intelligence du progrès” [*Le Spectateur*, t. I, n° 6, octobre 1909, p. 245–261], *ReS Futurae*, n° 11, 2018b. ’<http://journals.openedition.org/resf/1201>’. 7.04.2022.

Sadoul, Jacques, „Introduction”, in : *Une histoire de la science-fiction, tome V : La science-fiction française (1950–2000)*, Paris, Libro (n° 485), 2001.

Sadoul, Jacques, *Une histoire de la science-fiction, tome I : Les premiers maîtres (1901–1937)*, Paris, Libro (n° 345), 2000.

Roberts, Adam, “Jules Verne and H. G. Wells”, in: Adam Roberts (ed.) *The History of Science Fiction*, London, Palgrave Macmillan, 2006a, стр. 129–155.

Roberts, Adam, *Science Fiction*, London; New York, Routledge, 2006.

Slusser, George, “Why They Kill Jules Verne: SF and Cartesian Culture”, *Science Fiction Studies*, Vol. 32, No. 1, “A Jules Verne Centenary”, Mar., 2005, стр. 61–79. ’<http://www.jstor.org/stable/4241321>’. 18.02.2022.

Slusser, George, “Science Fiction in France: An Introduction”, *Science Fiction Studies*, Vol. 16, No. 3, “Science Fiction in France”, Nov., 1989, стр. 251–253.

Suvin, Darko, *Metamorfoze znanstvene fantastike. O poetici i povijesti jednog književnog žanra*, Zagreb, Profil International, 2010 [1979].

Todorov, Tzvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd, Službeni glasnik, 2010 [1970].

Hubert, Matthey, *Essai sur le merveilleux dans la littérature française depuis 1800*, Paris, Payot, 1915, p. 157, према Emilie Pézard, “Défense et illustration d’un genre. Le merveilleux scientifique défini par Maurice Renard (1909–1928)”, *ReS Futurae*, n° 11, 2018. ’<https://doi.org/10.4000/resf.1383>’. 02.05.2022.

Clute, John; Grant, John, *The Encyclopedia of Fantasy*, London, Orbit, 1997.

Clute, John; Nicholls, Peter *et al.*, *The Encyclopedia of Science Fiction*, New York, St. Martin’s Press, 1993.

Интернет извори

ANR ANTICIPATION. Romans d’anticipation scientifique au tournant du XIXe siècle (1860–1940) – Programme ANR. ’<https://anranticip.hypotheses.org/presentation>’. 14.04.2022.

ANR ANTICIPATION, “Une brève sélection de récits d’anticipation, classés par ordre chronologique de parution”. <https://anranticip.hypotheses.org/bibliographie/oeuvres>. 14.04.2022.

“Exposition ‘Le merveilleux-scientifique une science-fiction à la française’” (du 23 avril au 25 août 2019), “Bibliographie sélective”, avril 2019.

https://www.bnf.fr/sites/default/files/2019-04/biblio_merveilleux_scientifique.pdf. 7.04.2022.

Jacquot, Olivier, “Exposition : le merveilleux-scientifique une science-fiction à la française”, BnF, *Hypotheses*, 11 janvier 2019. <https://bnf.hypotheses.org/7578>. 25.04.2022.

Biljana S. Tešanović

UN PATRIMOINE LITTÉRAIRE OUBLIÉ : LA SCIENCE-FICTION
FRANÇAISE DE 1863 À 1950 ET SA SPÉCIFICITÉ
(Résumé)

La science-fiction est née en Europe et s’est développée outre-Atlantique. Il est incontestable que Jules Verne y a contribué à titre posthume, en influençant Hugo Gernsback dès la création du genre ; néanmoins, son existence en France est souvent contestée entre 1863, lorsque Verne publie le roman *Cinq semaines en ballon*, et 1951, lorsque la France découvre la SF américaine ; au mieux, le « roman d’anticipation » est considéré comme une forme de proto science-fiction. Quelques noms seulement sont mentionnés à part Verne : J. H. Rosny aîné, Maurice Renard, théoricien du genre « merveilleux-scientifique », plus rarement Jacques Spitz et René Barjavel, qui établit le pont entre la première et la deuxième période de la SF française, « ressuscitée » après la Seconde Guerre mondiale sous l’impulsion américaine. Et pourtant, le catalogue bibliographique de la science-fiction d’Henri Delmas et d’Alain Julian dévoile une production importante entre Verne et Barjavel, environ 3000 titres. Mais ce corpus a majoritairement sombré dans l’oubli, jusqu’à récemment : l’ANR a financé un projet pluridisciplinaire d’étude du « roman d’anticipation scientifique » (2014–2018), environ 2100 titres. Nous tentons de dessiner le parcours de ce phénomène littéraire protéiforme, afin de relever la spécificité de la science-fiction française, qui lui vaut souvent l’exclusion de ce genre, et d’affirmer son droit à la différence par rapport au modèle américain.

Mots-clés : science-fiction française, « roman d’anticipation scientifique », genre « merveilleux-scientifique », J. H. Rosny aîné, Maurice Renard.

Примљено 28. августа 2022, прихваћено за објављивање 2. децембра 2022. године.